

Оҕо көмүскэ, тимиргэ уһанарыгар бастыкы хардыылара

(үлэм уопутуттан)

Уаров Василий Александрович
Сунтаардааҕы оҕо искусствотын оскуолатын
прикладной кылааһын уһууааччыта

«Саха омук оҕото, бары кэриэтэ, илиитигэр дьобурдаахтар» диэн дириҥ суолталаах этиини кытта толору сөпсөһөбүн уонна «Саха омук мындыр» диэн өйдөбүлү өрө тутабын. Уонна бу санааннан салайтаран, уонтан тахса сыл эбии үөрэхтээһин эйгэтигэр оҕону уус идэтигэр, тустаан тимири уонна көмүһү кытта үлэбэ уһууабын. Бу, биллэн турар, киһи ылла да сатыыр кыайар үлэтэ буолбатах эрээри, ылыстахха, санааны уурдахха, дьаныардаахтык ситимнээтик тиһигин быспакка дьарыгырдахха, үөрэттэххэ оҕо да кыайар эбит диэн, билигин мин эрэллээхтик этэр кыахтаахпын. Тимири кытта үлэ буолан, бу дьарыкка, биллэрин курдук, ордук уолаттар киирэн үөрэнэллэр. Уонна мин аҕата суох, эр киһи иитиитин билбэккэ, соҕотох ийэбэ иитиллэн улаатан иһэр уолаттар кэлэллэрин сэргиибин, кинилэргэ ордук болҕомтону уурабын. Уһанар үлэриир кэммитигэр, тустаан тимир, көмүс эрэ туһунан буолбакка олох, эр киһи, араас идэлэр, ол-бу тахсар араас сыһалар-халтылар тустарынан, киһи бу сиргэ кэлэн туох үтүөнү, сырдыгы оноруон сөбүн туһунан бэйэм тэннээхпин кытта кэпсэтирим курдук, кэпсэтэбин. Сорохтор түргэнник, сорохтор сэрэхэдийэн сэмээр арыллан, бэйэлэрин санааларын үллэстэллэр. Бу миэхэ бэйэбэр эмиэ улахан үөрэх буолар. Маннык тэннэ үлэлиирбититтэн биһиги иккиэн бииргэ үүнэбит, сайдабыт.

Тустаан дьарык туһунан кэпсиир буоллахха, бастаан, уол оҕо балтаны кыайыар диэри, көмүһү кытта үлэлииргэ үөрэтэбин. Көмүһү, кытта үлэ элбэх ымпыгы-чымпыгы эрэйэр: мындыр өй, сытыы харах, чопчу туттуу, баай онорон көрөр дьобур, элбэх сыра, дьаныар, тулуур уонна биллэн турар, араас литератураны кытта үлэ. Холобур, Далан «Тыгын Дархан» романыгар Дорҕоон Уус уһуулааччытыгар этэн турар: «Көмүс ууһа тимир ууһунааҕар

суолтатынан үрдүкү, уус эрэ сатаабат» диэн. Ити этиллибит этии мин өйбөр мэлдьи баар, онон оҕолор бастаан көмүстэн саҕалыыллара кинилэргэ өй-санаа да, эт-хаан да өттүнэн сайдыыны уонна сатабылы биэрэр. Биллэн турар, бастакы дьарыктарыттан көмүһү кытта үлэлээн барбаттар.

Билсиһии... Бэйэ бэйэни кытта билсиһии, үлэлиир тэрили, үлэлиир матырыйаалы кытта билсиһии... Билсиһии эмиэ элбэҕи быһаарар: ким хайдах бэлэмнээҕин, ким туох дьоҕурдааҕын, кими кытта бастакыттан күүстээх ылсыылаах үлэ барыахтааҕын, ким бу дьарыгы түргэнник ылыныаҕын...

Саҥа үөрэнэ кэлбит оҕо бастакы туттар тэрилэ харандаас буолар. Харандаас эмиэ араस्ताах. Маны кытары санардыы билэр оҕолор кэлэллэр. Харандаас уопсайынан уһанар, тигэр дьонно бастакы инструмент буолар. Ол харандааспытынан тугу гынабытый? Онорон таһаарыахтаах оноһукпут эскиһин ойуулуубут, санаабытын уруһуй гынан илиискэ түһэрэбит. Бу аата үлэбит саҕаланар. Эскизпыт тупсаҕай көстүүлээх буоларыгар, харандааспыт иннэ уһугун курдук сип-синньигэс, сытыы төбөлөөх буолуохтаах. Оннук төбөлүүр маҕаһыгҥа атыыланар харандаас төбөлүүр тэрилинэн (точилка) табыллыбат. Онон харандааспытын быһаҕынан, биһиги түгэммитигэр - саха быһаҕынан төбөлүүбүт.

Ити курдук, оҕо бастакы туттар тэрилэ саха быһаҕа буолан тахсар, оноһуга - харандаас төбөлөөһүнэ. Быһахпыт, тыр курдук сытыы биилээх эрэ буоллаҕына харандааспытын иннэ курдук уһуктуур. Мин, уус идэтигэр аҕабыттан уһуйуллубут, аҕабын утумнаабыт киһи буолабын. Ол курдук, быһах сытыылыр буолтум кэҥнэ, аҕам этэр этэ: «Быһаҕын сытыытын билиэххин баҕарар буоллаххына, харандааста төбөлөө», - диэн. Биллэн турар, сана үөрэнэ кэлбит оҕо быһаҕы сытыылаабат, үгүс улахан дьон үчүгэйдик сытыылаабаттар. Ол иһин, бастакы дьарыктарбытыттан биирдэстэрэ – быһаҕы сөпкө сытыылааһын. Оҕо быһаҕы илиитигэр тутуон иннинэ кини тутулун билиһиннэрэбин: уга, биитэ, үөһэ, ончоҕо, төбөтө-төрдө, туурата ханна баарын көрдөрө-көрдөрө кэпсиибин. Уонна хас биирдии уктаах тэрил анал хаалаах буоларын этиэххэ наада. Быһах хаата – кыын. Үгүс

оџолор быһах угун – тутаах, кыынын – хаата диэн ааттыыллар, кыын уонна ук диир оџо отой биир-икки буолар. итинник барытын быһаарсан баран, уктаах сытыы тэриллэри кытта оонньонуллубат, сэрэхтээхик туттуллар диэн өйдөтүү үлэтин ытан анал дөкүмүөннэ (ТБ журналыгар) илии баттыбыт.

Уһуяаччыннан уон сыл үлэлиирим тухары, биир эмэ сана кэлбит оџо харандааһы быһаҕынан сатаан төбөлүүрүн көрө иликпин. Быһахпытын сытыылаан баран, аны дьэ харандаас уктуубут – бу туһунан “ювелирной” үлэ: илиини сөпкө тутуу, быһаҕы сөпкө тутуу, харандааһы сөпкө тутуу... бу икки тэрил биһиги айар-тутар, уһанар үлэбит тухары “архыспат аргыстарбыт” буолалларын өйдөтүү барар. Дьэ сөпкө уһуктаммыт харандаас, биһиги илиибит сатабыллаах саламтатынан үлэтин саҕалыыр...

Сытыытык уһуктаммыт харандааспытынан аны туран, сатаан табатык уруһуйдуурга үөрэнэбит. Маннык уктаммыт харандааһынан уруһуйдуур – ювелир үлэтин биир туспа хайысхата. Оџо эрэ бары сатаабат, бастакы сырыыларга уһукпутун тоһут да тоһут буолабыт. Онон аны харандааһынан сатаан уһуруйдуурга, суруйарга үөрэнэбит. Сытыы уктаах харандааһынан барбах даҕайан уруһуйданыллар. Онон бастакы дьарыкпыт – бэйэ аатын, араспаанньатын каллиграфическай буукубаларынан суруйарга үөрэтии. Бу эппиэтинэстээх үлэ табыллар буоллаҕына, биирдэ сүрүн үлэбэ киирэбит. Бу үлэбит оџо буочара тупсарыгар кытта туһалыыр. Сүрүн үлэбит – эскиз. Эскиз уруһуйдуурга илииспит эмиз оруолу ылар, аны онтубутун ырытыһан, быһаарсан, сөптөөх илиис ылынан, үлэбитин саҕалыбыт. Бастаан, биллэн турар, оџолор бары билэр оһуордарын, ойууларына уруһуйдууллар. Бу уруһуйдуур кэмнэригэр, киһи бэйэтэ санаатыгар, хараҕыгар ойуулаан көрө үөрэниэхтээх диэн кэпсэтии (беседа) барар. Араас кыыллары, үүнээйилэри, айылҕа тыаһын-ууһун, көстүүлэрин, киһи араас туруктарын хайдах гынан ойуулаан-оһуордаан көрдөрүөххэ собуй, биһигии ол ойуубут-мандарбыт бэйэбит норуоппут итэбэлин кытта сибээстээх, ситимнээх буолуохтаах диэн толкуйга киллэрэбин. Итинник араас эскизтэри онортуубут.

Онтон салбыы инструменнар, станоктар араастара, кинилэр суолталара. Уһанар киһиэхэ, бастатан туран, үлэлиир тэрилэ мэлдьи “чөл” туруктаах буолуохтаах, ол аата туттар тэрили мэлдьи кэтээн көрө, ыраастыы, санарда, сааһылыы сылдыахха наада, эмиэ харандааһы, илиис кумааһыны, быһабы үөрэппиппит курдук кэпсэтиһэбит, үөрэтэбит. Маннык оҕо көмүһү, тимири илиитигэр тутуор дылы хас да хардыылаах сыралаах үлэни ааһан, этэргэ дылы, тургутууну ааһар. Онтон эрэ, көмүһү илиитигэр ылан бу туох-хайдах тимир буоларын билсир.